

VAFTİZ

desini yerine getirme arzusu göstermesi) kurtuluş için yeterli görülmüştür.

Batı kilisesinde vaftiz, yılda bir defa İsa'nın yeniden hayata gelmesinin anısına kutlanan Paskalya gününde (mart-nisan) icra edilir. Doğu kilisesinde ise vaftiz günü İsa'nın vaftiz olması anısına kutlanan Epifani (Epiphani) günüdür (6 Ocak). Geleneksel uygulamaya göre aday hazırlık döneminin ardından pazara denk gelen Paskalya gününde günah ikrarında bulunur, şeytani ve ona ait kötü işleri reddettiğini ifade eder; daha sonra şer güçleri kovma (eksorsizm) amacıyla başı yağlanır, piskopos tarafından kutsanmış ve şer güçlerden arındırılmış suya baba, oğul ve kutsal ruh adına üç defa bütün vücudunu sokar, ardından tekrar şükür amacıyla başı yağlanıp ayakları yıkanır ve yeni kimliğine işaret olarak kendisine beyaz bir elbise giydirilir. En sonunda piskoposun, ellerini yeni vaftiz edilmiş kişinin üzerine koymasıyla o kişi kutsal ruhun inâyetini kazanır ve ilk defa Komünyon âyinine katılır. Bu şekilde kiliseye girmiş olur.

XII. yüzyıldan itibaren piskopos tarafından yağlama ve dokunma işlemi kilise âyinlerine katılımı sağlayan ayrı bir sakrament biçiminde (konfirmasyon) icra edilmeye başlanmış ve Hıristiyanlığın artık bilinmesi sebebiyle hazırlık dönemi kaldırılmıştır. XIV. yüzyılda vücudu suya sokmanın yerini başa su dökme almıştır. Reform süreciyle birlikte bebek vaftizi sorulanmaya başlanmış ve Anabaptistler tarafından yetişkinliğe ulaşınca vaftizin yenilenmesi gerekli görülmüştür. Ayrıca ilk reformist teologlardan Martin Luther ve Ulrich Zwingli vaftizin ilk günahı silme etkisini reddederken Zwingli, vaftizi tıpkı yahudilerin sünneti gibi kişiyi yeni ahde (kiliseye) dahil eden zâhîrî bir işaret şeklinde yorumlamış, John Calvin ise vaftizin kurtarıcı özelliğinin sadece seçilmişler üzerinde etkili olduğunu ileri sürmüştür.

Küfürden imana, günahattan tövbeye, ölümden hayata ve dünyadan kiliseye geçiş ifade eden vaftiz ve ardından icra edilen kutsal Komünyon (Evharistiya) bütün hıristiyan gruplarında (Quakerlar hariç) en önemli ritüeldir. Katolik, Ortodoks ve çoğu Anglikan hıristiyan için kurtuluş hıristiyan cemaatine katılmakla elde edilmekte, vaftiz de bunun işareti olmaktadır. Bu mânada vaftiz Tanrı'nın lutfunun kişiye geçmesini sağlamaktadır. Yine bu kiliselerde uygulama bebek vaftizi, genellikle de başa su dökme şeklindedir. Katolik inancında aslı günahın giderilmesi, günahla-

rın affı ve kiliseye girmeyi sağlayan vaftiz normalde piskopos, papaz veya papaz yardımcısı tarafından yapılmakta, gerektiğinde sıradan bir inanan da bunu icra edebilmekte; diğer kiliselerde gerçekleştirilen vaftiz işlemi de kabul görmektedir. Katolikler'de olduğu gibi bir aslı günah fikrine sahip bulunmayan Ortodoks Hıristiyanlık'ta vaftiz, İsa'nın ilâhî tezahürünün işareti ve onun ölüm üzerindeki kurtarıcı gücünün hatırlanmasını ifade etmektedir ve bu sebeple suçtan arındırmaktan ziyade kiliseye mistik katılımı sağlayan bir âyin özelliğine sahiptir; bu şekilde gerçek kötülük sayılan ölümün aşılacağına inanılmaktadır. Ortodokslar'da ve diğer Doğu kiliselerinde vaftiz bebeklere -ırk veya seksen günlükken- üç defa bütün vücudu suya sokma şeklinde uygulanmaktadır.

Protestanlık'ta kurtuluşun İsa ile kurulan kişisel tecrübe yoluyla elde edilebileceğine inanılmakta, vaftiz ise imanın bir işareti diye görülmektedir. Bu sebeple bazı Protestan kiliseleri (Baptist, Menonit, Pentekostal, Mormon vb.) bebek vaftizini reddetmekte ve sadece iman ikrarında bulunabilecek yaştaki yetişkin vaftizine (inanan vaftizi) onay vermektedir; vaftiz yaşı da Baptistler'de görüldüğü gibi altı yaşa kadar inebilmektedir. Bu kiliselerde vaftiz, mânevî anlamda yeniden yaratılış temsilen bütün vücudu suya sokma şeklinde icra edilmektedir. Bebekken veya suya girmeden vaftiz olmuş yetişkinler bu kiliselere girmek istediklerinde yeniden vaftiz edilmektedir. Çoğu Protestan kilisesinde ise kutsama vasıtası veya çocuğu hıristiyan olarak yetiştirme vaadi mahiyetinde bebek vaftizi uygulanmaktadır. Ayrıca her kilise mühtediler için yetişkin vaftizi yapmaktadır. Günümüzde hıristiyan vaftizi dinî bir nitelik taşımaktan ziyade kültürel ve sosyal bir uygulama haline gelmiştir.

BİBLİYOGRAFYA :

A. W. Watts, *Myth and Ritual in Christianity*, Boston 1968, s. 170-183; G. Kittel v.dğr., *Theological Dictionary of the New Testament: Abridged in One Volume*, Grand Rapids 1985, s. 92-94; M. Eliade, *Images and Symbols* (trc. Philip Mairet), Princeton 1991, s. 151-160; J. W. Dale, *Judaic Baptism: Baptizo: An Inquiry into the Meaning of the Word as Determined by the Usage of Jewish and Patristic Writers*, Wauconda 1991; *The Ante-Nicene Fathers* (trc. A. Roberts - J. Donaldson), Edinburgh 1993, III, 669-679; G. Chapman, *Catechism of the Catholic Church*, London 1994, s. 276-288; Şinasi Gündüz, *Sâbiiler: Son Gnostikler*, Ankara 1995, s. 139-148; R. Arvigo - N. Epstein, *Spiritual Bathing: Healing Rituals and Traditions from around the World*, Berkeley 2003; B. Cooke - G. Macy, *Christian Symbol and Ritual: An Introduction*,

Oxford 2005, s. 70-84; K. Parry, *Blackwell Companion to Eastern Christianity*, Oxford 2007; E. Ferguson, *Baptism in the Early Church: History, Theology and Liturgy in the First Five Centuries*, Cambridge 2009; Mustafa Erdem, "Hıristiyanlıktaki Vaftiz Anlayışı Üzerine Bir Araştırma", *AÜİFD*, XXXIV (1993), s. 133-154; M. Meslin, "Baptism", *Encyclopedia of Religion* (ed. L. Jones), Detroit 2005, II, 779-783; F. K. Flinn, "Baptism", *Encyclopedia of Catholicism*, New York 2007, s. 84-87.

SALİME LEYLA GÜRKAN

VAHAPZADE, Bahtiyar

(1925-2009)

Azerbaycanlı edebiyatçı,
fikir ve siyaset adamı.

16 Ağustos 1925'te Azerbaycan'ın kuzeyindeki Şeki'de doğdu. Babasının adı Mahmut'tur. Küçük yaştan itibaren Sovyet rejiminin sert ve acımasız yüzüyle karşılaştı. Bakü'de orta öğrenimini tamamladı (1942) Tıp Fakültesi'ne girdi, ancak bir süre sonra buradan ayrılarak yüksek tahsilini Bakü Devlet Üniversitesi Filoloji Fakültesi'nde tamamladı (1947). Üniversitede asistan olarak kaldı. 1951'de doktor, 1964'te doçent, 1965'te profesör unvanını aldı. 1980'de Azerbaycan İlimler Akademisi'ne muhabir üye, 2001'de aslı üye seçildi. Akademik hayatı dışında siyasi hayatta da faaliyetinde bulundu. Sovyet döneminde 1980-1985 ve 1985-1990 yıllarında Azerbaycan Parlamentosu'nda milletvekilliği yaptı. Azerbaycan'ın bağımsızlığına kavuşmasının ardından ölünceye kadar millî parlamentoda yer aldı. 13 Şubat 2009 tarihinde Bakü'de vefat etti; tanınmış edebiyat, bilim ve sanat adamlarının mezarlarının yer aldığı Fahri Hiyâban'a defnedildi.

Küçük yaştan itibaren şiire ilgi duyan Vahapzade'nin Azerbaycan Yazarlar Birliği'nin başkanı Samed Vurgun sayesinde hayatının yönü değişmiş, 1945'te Azerbaycan Yazarlar Birliği'ne kabul edilmiştir. İlk şiir kitabı *Menim Dostlarım*'ı (1949) *Bahar* (1950) ve *Dostluk Nağmesi* (1953) izlemiş, bu eserleriyle daha çok belli bir konuya, bazan da hikâyeye dayanan lirik, çoğu zaman lirik-epik anlatımıyla kendini göstermiştir. Asıl sanatkâr kişiliği 1950'li yıllardan sonra görülmeye başlamış, bu yıllarda daha çok sosyal ve ahlâkî konulu, basit insanların hayatından, duygu ve düşünce dünyasından ilham alan şiirleriyle dikkati çekmiştir. Değişen siyasi hayatın da etkisiyle 1960'lı yıllardan itibaren önceleri üstü kapalı şekilde, ardından daha açık tarzda millî problemleri dile getiren,

Bahtiyar
Vahapzade

insan ve zaman üzerinde duygu ve düşüncelerini anlatan şiirler yazmıştır. Bahtiyar Vahapzade'ye halk arasında büyük şöhret kazandıran, geleneksel tahkiye tarzında sade bir dille kaleme aldığı, vatan ve millet sevgisi aşıl原因, düşünce bakımından yoğun büyük hacimli manzumeleridir. 1958'de yazdığı, ancak siyasî baskı yüzünden mahallî bir yayın organında yayımlanabilmediği "Gülüstan Poeması" (*Şeki Fehlesi*, 23-26 Ekim 1960) ona büyük ün sağlamıştır. Azerbaycan Türkleri'nin kötü talihini, Azerbaycan'ın bütünlüğünü, hürriyet ve bağımsızlık özlemini cesaretle dile getirdiği bu manzume ülkede büyük yankılar uyandırmıştır. Azerbaycan Komünist Partisi Merkezi Komitesi tarafından sorgulanmış, 1962'de bir süre üniversitedeki görevinden uzaklaştırılmıştır. Bütün baskılara rağmen şiirlerinde sosyal ve siyasal olayların iç yüzünü, cemiyetteki haksızlık ve ahlâksızlıkları dolaylı biçimde anlatmaktan vazgeçmemiş, baskı rejimlerinde görüldüğü gibi zamanı ve yeri değiştirerek asıl söylemek istediklerini halka ulaştırmada büyük başarı sağlamıştır.

Corbaçov döneminde ortaya çıkan ve dünya gündemini de meşgul eden Karabağ meselesinde 17 Kasım - 4 Aralık 1988 tarihlerinde Bakü'de Âzatlık Meydanı'nda başlayan, büyük halk kitlelerinin katıldığı mitinglerde birçok aydın korkup susarken cesaretle düşüncelerini açıklayan, halka yol gösteren "aksakallar" arasında Bahtiyar Vahapzade de bulunmaktaydı. Onun bu tavrı yıllardan beri millî meselelere karşı gösterdiği hassasiyetin tabii bir sonucudur. Vahapzade bu dönemde Ermeniler'in haksız istekleri ve Rus himayesinde acımasız saldırıları karşısında halkın sağ duyusunu cesaretle dile getirmiş, mâkul ve uzlaştırıcı bir politika izleyerek Azerbaycan için önemli hizmetlerde bulunmuştur. *Gelin Açık Danışak* (1988) adlı eserindeki yazılarını açıklık, yeniden kurma ve

demokrasi siyasetinin etkisi altında kaleme almıştır. Daha sonra Ermeniler'in Ruslar'ı arkalarına alıp yaptıkları saldırılar, toprak işgalleri ve nihayet Rus ordusunun Bakü'de yol açtığı "Kanlı Yanvar" hadiseleri (19-20 Ocak 1990) karşısında da sessiz kalmamış, "Şehidler" (1990) adlı manzumesi ve *Tavşana Kaç Taziya Tut: Azerbaycan Olaylarının İçyüzü, Moskova'nın Siyaseti* (Ankara 1990) adlı eseriyle Rus siyasetinin ve Ermeni oyunlarının iç yüzünü anlatmıştır. Vahapzade, Sovyet rejiminde yumuşamanın başlaması ve özellikle 1991'de Azerbaycan'ın bağımsızlığını kazanmasının ardından millî kimlik ve din anlayışının yeniden oluşturulması ve gelişmesinde etkili olan şahsiyetlerin başında gelir. Şiirlerinde ve diğer eserlerinde İslamiyet'i ve Türklüğü tarihi derinliği ve beşerî değerleriyle ele alırken aynı zamanda Türkiye-Azerbaycan kardeşliğini pekiştiren eserler de yazmıştır. Vahapzade 1974'te "Azerbaycan Emekdar İncenanat Hâdimi", "Lenin'le Sohbet" ve "Muğam" manzumeleri dolayısıyla Azerbaycan Devlet mükâfatını (1976), *Bir Geminin Yolcusuyuk* adlı eseriyle Sovyetler Birliği Devlet mükâfatını (1984) almış, "Ekim İnkılabı", "Kırmızı Emek Bayrağı" gibi nişanlara ve Azerbaycan halk şairi (1984) unvanına lâyık görülmüş, Azerbaycan'ın bağımsızlığına kavuşmasından sonra millî mücadeledeki hizmetleri dolayısıyla "İstiklâl" nişanı ile taltif edilmiştir (1995).

Eserleri. Bahtiyar Vahapzade'nin bazıları çeşitli dillere çevrilen yetmiş kadar şiir kitabı ile iki monografisi ve on civarında ilmî-popüler eseri yayımlanmıştır. Sekiz ciltlik külliyyatından sonra on iki ciltlik külliyyatı da neşredilmiştir (*Vahapzade: Eserleri*, haz. Ramazan Gafarlı, Bakı 2008-2009). Ayrıca *Vicdan, İkinci Ses, Yağışdan Sonra, Yollara İz Düşür, Feryad, Hara Gedir Bu Dünya?, Özümüzü Kesen Kılınc, Cezasız Günah, Darağacı* gibi oyunları Bakü Akademik Devlet Dram Tiyatrosu'nda sahnelenmiştir. Bunların yanında konularını tarihten ve çağdaş hayattan alan yirmiden fazla büyük manzum-hikâyesi (poema) vardır. Büyük ilgiyle karşılanan bir başka manzumesi de Fuzûlî'nin sanatkârlığını ele aldığı *Şeb-i Hicran*'dır (1959). Azerbaycan klasik müziksinin makamlarına dayanarak felsefî düşüncelerini, Azerbaycan medeniyetinin özgün ve seçkin yanlarını ifade etme imkânı bulduğu *Muğam* (1974) manzumesiyle 1937'de iyice azgınlaşan Stalin rejimini, Sovyetler'in baskı ve işkence günlerinin korkularını dile getir-

diği *İki Korku* (1988) adlı manzumesi şairin en çok beğenilen eserleri arasında yer alır.

Vahapzade Türkiye'deki sanat, edebiyat ve fikir hayatına da ilgi duymuş, bu konularda düşüncelerini dile getirmiştir. İsmet Zeki Eyüboğlu'nun "Ölü Edebiyat" başlıklı (*Varlık*, sy. 779, Ağustos 1972), klasik Türk edebiyatı hakkında son derece indî hükümler taşıyan makalesine cevap olarak yazdığı "Yel Kayadan Ne Aparır" adlı makalesi (*Varlık*, sy. 785, Şubat 1973) büyük ilgi görmüştür. Vahapzade'nin Türkiye seyahatinin intibalarını yansıtan yazıları "Aktaran Tapar" başlığı altında *Sadelikde Büyüklük* (1978) adlı eserinde yer alır. Bahtiyar Vahapzade 1970'li yıllardan itibaren Türkiye'de de tanınmıştır. *Türk Edebiyatı, Türk Yurdu, Kardeş Edebiyatlar, Sancak* gibi dergilerde şiirleri, yazıları ve değişik yayınevleri tarafından kitapları neşredilmiştir. Bunlardan bazıları şöylece sıralanabilir: *Açılan Baharlara Selâm, Şiirler* (haz. Yavuz Akpınar, İstanbul 1979); *Nereye Gidiyor Bu Dünya: İkinci Ses-Feryad* (haz. Yavuz Bülent Bâkiler, Ankara 1991); *Gün Var Bin Aya Değer* (haz. Beşâret İsmail, İzmir 1993); *Ürekdedir Sözü'n Kökü* (haz. H. Ahmed Schmiede, Ankara 1993); *Gülüstan: Poemalar* (haz. Seyfettin Altaylı, Ankara 1998); *Vatan, Millet Anadili* (haz. F. Ordu v.dğr., Ankara 1999). Diğer eserleri de şunlardır: **Şiir:** *İnsan ve Zaman* (1964), *Bir Ürekte Dört Fasil* (1966), *Kökler... Budaklar* (1968), *Deniz, Sahil* (1969), *Bir Baharın Karanlığı* (1971), *Tan Yeri* (1973), *Seçilmiş Eserleri* (I-II, 1974-75), *Açık Sohbet* (1977), *Açılan Seherlere Selam* (1979), *Payız Düşünceleri* (1981), *Özümle Sohbet* (1985), *Ahı, Dünya Fırlanır* (1987), *Lirika* (1990), *Nağil-Heyat* (1991). **Çeşitli Yazılar:** *Sanatkâr ve Zaman* (1976), *Vatan Ocağının İstisi* (1982), *Derin Katlara Işık* (1986), *Şenbe Gecesine Giden Yol* (1991). **Piyesler:** *Vicdan, Darağacı, Kızıl Elma, İkinci Ses, Yağışdan Sonra, Yollara İz Düşür, Feryad* (1995). Son eser Nesimî'nin hayat hikâyesine dayansa da temelde hürriyeti ve insanın yüceliğini konu edinmektedir.

BİBLİYOGRAFYA :

Bahtiyar Vahapzade, *Şiirler* (haz. Yavuz Akpınar), İstanbul 1979; a.mlf., *Ebediyet Yolunda yahud Şairsiz Öten Bir İlimiz* (haz. Ramazan Gafarlı), Bakü 2010; İfrat Aliyeva, *Bahtiyar Vahapzade'nin Lirikası*, Bakü 1983; Yusuf Seyidov, *Şairin Fikir Dünyası*, Bakü 1985; Yavuz Akpınar, "Bahtiyar Vahapzade'nin İki Gorhu Adlı Manzumesi", *Azeri Edebiyatı Araştırmaları*, İstanbul

VAHAPZADE, Bahtiyar

1994, s. 394-415; Nazım İbrahimov, *Bahtiyar Vahabzade (Bibliyografi-Albüm)*, Bakü 1995; Azerbaycan'ın Bahtiyar: *Bahtiyar Vahabzade'nin Hayatı, Yaradıcılığı ve İctimai Faaliyeti Hakkında Makaleler Toplusu* (haz. Nazım İbrahimov), Bakü 1995; Nizami Caferov, *Bahtiyar Vahabzade, Bakü 1996; Türk Dünyasının Bahtiyar: Bahtiyar Vahabzade'nin Hayatı, Yaradıcılığı ve İctimai Faaliyeti Hakkında Makaleler Toplusu* (haz. Mail Demirli), Bakü 2002, I-II; Teymur Ahmedov, "Behtiyar Vahabzade", *Azerbaycan Yazıcıları: Ansiklopedik Ma'lumat Kitabı*, Bakü 2004, s. 127-128; Erdal Karaman, *Türk Dünyasının Sesi Bahtiyar Vahabzade*, Bakü 2009.

YAVUZ AKPINAR

VAHDÂNİYYET

(الوحدانية)

Şerikinin olmaması anlamında
Allah'a nisbet edilen
selbî sıfatlardan biri.

Sözlükte "bir, yegâne, tek" anlamındaki **vahd** (**vahdet**) kökünden türeyen yapma bir masdar olup "zâtında ve sıfatlarında ortağı bulunmama, bir ve tek olma" demektir (*el-Mu'cemü'l-vasîf*, "vhđ" md.). "Acz, eksiklik ve yaratılışlık özelliği taşıyan mânalar" diye tanımlanan ve Allah'ın zâtına nisbet edilmeyen birçok selbî (tenzihi) sıfat vardır. Özellikle eğitim amacıyla kaleme alınan eserlerde bu gruba giren vücûd, kıdem, bekâ, muhâlefetün li'l-havâdis, kıyâm bi-nefsihî, vahdâniyyet diye altı sıfat zikredilir. Allah'ın bir ve tek olması sayı itibarıyla değildir, çünkü sayısal açıdan teklik yalnızca Allah'a mahsus olmayıp gerçek varlığa sahip her bir parçanın ayrılmaz niteliğidir. Bu sebeple vahdâniyyet, Allah hakkında bütün yönleriyle ulûhiyyetin gerçekliği bakımından dengi bulunmayan, yaratıklara özgü nitelikten söz edilemeyen ve unsurlardan teşekkül etmeyen bir varlık olduğunu ifade eder (*Beyâzîzâde Ahmed Efendi*, s. 107-109).

Kur'an-ı Kerim'de vahdâniyyet kelimesi yer almamakla birlikte ahad, vâhid, vahdehû lafızları zât-ı ilâhiyyeye nisbet edilmiş, birçok âyette kelime-i tevhidin yanı sıra şirki reddeden ifadeler kullanılmış, Allah'ın birliği gerçeğini insanlara tebliğ etmenin bütün peygamberlere emredildiği haber verilmiştir. Bu durum peygamberlerle kavimleri arasında geçen tartışmaların hemen hepsinde görülmektedir. Çeşitli âyetlerde belirtildiğine göre gerçek ilâh her şeyi bilen, duyan ve gören, her şeye gücü yeten, evreni yaratan, yarattığı varlıklara yol gösteren, yeryüzünü insanların ve diğer canlıların yaşamasına elverişli ha-

le getiren, mükellefleri düşünme ve kavrama yetenekleriyle donatan, onları hidayete erdirip dualarına icâbet eden yüce bir varlıktır. Allah'tan başka herhangi bir varlığa tanrılık nisbet edenlerin hiçbir delili yoktur. Eğer evrende Allah'tan başka tanrılar olsaydı her bir tanrı kendi yaratıklarını yönetip diğerlerinden uzaklaşıp, bunun sonunda evrenin düzeni bozulurdu. Evrende hayranlık verecek derecede mükemmel bir düzen bulunduğu göre tabiatın sahibi ve mâliki ulûhiyyette dengi olmayan Allah'tır. Hadis rivayetlerinde de vahdâniyyet kelimesine rastlanmamakla birlikte A. J. Svanck'in *el-Mu'cem*'inin "vhđ" ile "şrk" maddelerinde konuyla ilgili yüzlerce nakil mevcuttur.

Cenâb-ı Hak'ın varlığı yaratılıştan gelen bir eğilimin yanı sıra akıl yürütme yoluyla da bilindiğinden insanların büyük çoğunluğu başlangıçtan günümüze kadar O'nun varlığına inandığı halde birliği konusunda ortak bir inanç benimsenmemiş, ulûhiyyette denginin bulunduğu iddia edilmiş ve çeşitli varlıklara tanrılık izâfe edilmiştir (Yûsuf 12/106; el-Mü'min 40/12). Bu sebeple Allah'ın birliği meselesi İslâm literatüründe merkezî bir konuma sahip olmuştur. İslâm âlimleri, II. (VIII.) yüzyılın başlarından itibaren vâhid ve ahad sıfatlarının muhtevası üzerinde durmuş, bunların yorumundan hareketle Allah'ın birliğini temellendirmeye çalışmıştır. Tesbit edilebildiği kadarıyla Allah'ın birliği konusunu ilk defa inceleyen âlim İmâm-ı Âzam Ebû Hanîfe'dir. Ona göre Allah'ın birliği ulûhiyyette denginin bulunmadığı ve hiçbir varlığın O'na benzemediği anlamına gelir (*el-Fıkhü'l-ekber*, s. 70). Daha sonra Ebû Mansûr el-Mâtürîdî vahdâniyyet kelimesini kullanarak Allah'ın yegâne tanrı olma sıfatını kanıtlayan delillerin bütün varlıklarda görüldüğünü belirtir. Mâtürîdî, vahdâniyyet sıfatını "Allah'ın zâtı ve sıfatları başta olmak üzere hiçbir yönden dengi ve benzerinin bulunmaması" şeklinde açıklamıştır. Bu inanca uymayan düşüncelerin hepsi çelişkilidir. Çünkü Allah'tan başka tanrılık niteliği atfedilen varlıklar tanrılıkla bağdaşmayan yaratılışlık, sonradanlık ve değişkenlik gibi vasıflara sahiptir (*Kitâbü't-Tevhîd*, s. 184-206).

Âlimler Allah'ın vahdâniyyetini dört yönden ele alırlar. 1. **Zâtında Vahdâniyyet**. Bunun ilk anlamı, ilâhî zâtın hücreler gibi unsurlardan ve organlardan meydana gelmemesi ve birleşik varlık niteliği taşımasıdır. Aksi takdirde O parçalara ihtiyaç duyar, bu sebeple de yaratılmış varlıklar seviyesine iner. Şu halde hem düşünce

hem gerçek yönünden Allah'ın zâtına parça veya unsur nisbet etmek mümkün değildir. İlâhî zâtta vahdâniyyetin ikinci mânası Allah'ın zâtı gibi varlığı zorunlu başka bir vâcibin düşünülmemesidir (Fahreddin er-Râzî, IV, 170-172). 2. **Sıfatlarında Vahdâniyyet**. Bütün sıfatlarının eksiklikten münezzehe olması ve her birinin alanyla ilgili her şeyi kapsamasıdır. Yaratılmış varlıkların sıfatları ise eksik, hâdis ve değişkendir (Nûreddin es-Sâbûnî, s. 21-23). Mu'tezile kelâmcıları sıfatlarda vahdâniyyeti yorumlarken kelâm ilminde "mâna sıfatları" diye geçen hayat, ilim, kudret gibi sıfatların zât-ı ilâhiyyeye nisbet edilemeyeceğini ileri sürmüştür, çünkü bu durumda ilâhî sıfatlar yaratılmışların sıfatlarına benzer duruma gelir (bk. SIFAT [Mâna Sıfatları]). 3. **Rubûbiyyette Vahdâniyyet**. Vahdâniyyetin bu kısmı Allah'ın ibadet edilmeye lâyık yegâne varlık olmasını ifade eder. Cenâb-ı Hak kâinatı yaratan ve idare eden en yüce varlıktır, gerçek rab ve mâbud yalnızca O'dur. O'ndan başkasına tapmak, dua etmek, ibadette bulunmak, ayrıca O'nun sevgisine denk bir sevgi ile başkalarını sevmek ulûhiyyette vahdâniyyeti zedeleyen ve kişiyi şirke düşüren davranışlardır. Tarih boyunca insanların tanrı inancında şirke düşmeleri rubûbiyyette vahdâniyyet ilkesine uymamalarından kaynaklanmıştır (Reşîd Rızâ, III, 326-328; XII, 199-200). İbn Teymiyye, vahdâniyyetin özünü bu husus teşkil ettiği halde kelâmcıların bunu ihmal ettiklerini ileri sürmüştü de (M. Seyyid Celyend, s. 241, 339-342) kelâmcılar arasında bu noktada hiçbir fikir ayrılığı yoktur (Alâeddin et-Tûsî, s. 179). 4. **Fiillerinde Vahdâniyyet**. Allah'ın zâtı, sıfatları ve mâbud oluşunda dengi bulunmadığı gibi fiillerinde de dengi yoktur. Çünkü fiiller fâilin zâtı ve sıfatlarının bir sonucudur. Allah'tan başka bütün fâillerin zât ve sıfatları O'nun zâtı ve sıfatlarına denk sayılmadığı gibi fiilleri de denk değildir. Ayrıca içindekilerle birlikte bütün evren Cenâb-ı Hak'ın hükümlerine altındadır ve O'nun evrene dilediği şekilde tasarruf etmesi tabiidir.

Kelâm âlimleri, vahdâniyyetin naklî delillerine ilişkin metinlerin yorumundan hareketle çeşitli aklî kanıtlar da geliştirmiştir. III. (IX.) yüzyıldan itibaren tartışılmasına başlanan bu delilleri iki başlık altında toplamak mümkündür. 1. **Burhân-ı Temânu'**. Adını "karşılıklı şekilde birbirine engel olmak" anlamındaki temânu' kelimesinden alan bu delil, kâinatı Allah'tan başka ilâhların mevcudiyeti halinde evrenin vücut bulmasının imkânsızlığı fikrine da-